

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 6e jaargang, 1987 nr. 2

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- 16e tot 19e eeuwse landkaarten
- stads- en dorpsgezichten
- geïllustreerde boeken
- kook- en kinderboeken
- oude ansichtkaarten
- oude poppen

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
Tel. 077-19000

Antiquariaat
„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

Inhoud

6e jaargang, 1987 nr. 2

Plattegrond van Delft na de brand van 1536

P. van der Krogt 17

Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop II

M. Scholte 19

De landmeters uit de familie Adan en hun betekenis voor de kartografie van westelijk Noord-Brabant

W.A. van Ham 23

Varia Cartographica

27

Besprekingen

27

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

32

redactie

R.C.M. Braam, dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, drs. E. Fleurbaay, drs. M.M.Th.L. Hamelers, drs. P.C.J. van der Krogt, J.D.N. Vis en drs. J.W.H. Werner.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hamelers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

P. Burggraaff, Bonn; mw. L. Danckaert, Brussel; R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg (BRD); mw. dr. M. Pastoureaux, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen; drs. C.J. Zandvliet, 's-Gravenhage.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 20,— per jaar (vier nummers), buitenland f 25,—. Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgiro-nummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 100,—
halve pagina per nr. f 70,—
1/4 pagina per nr. f 50,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

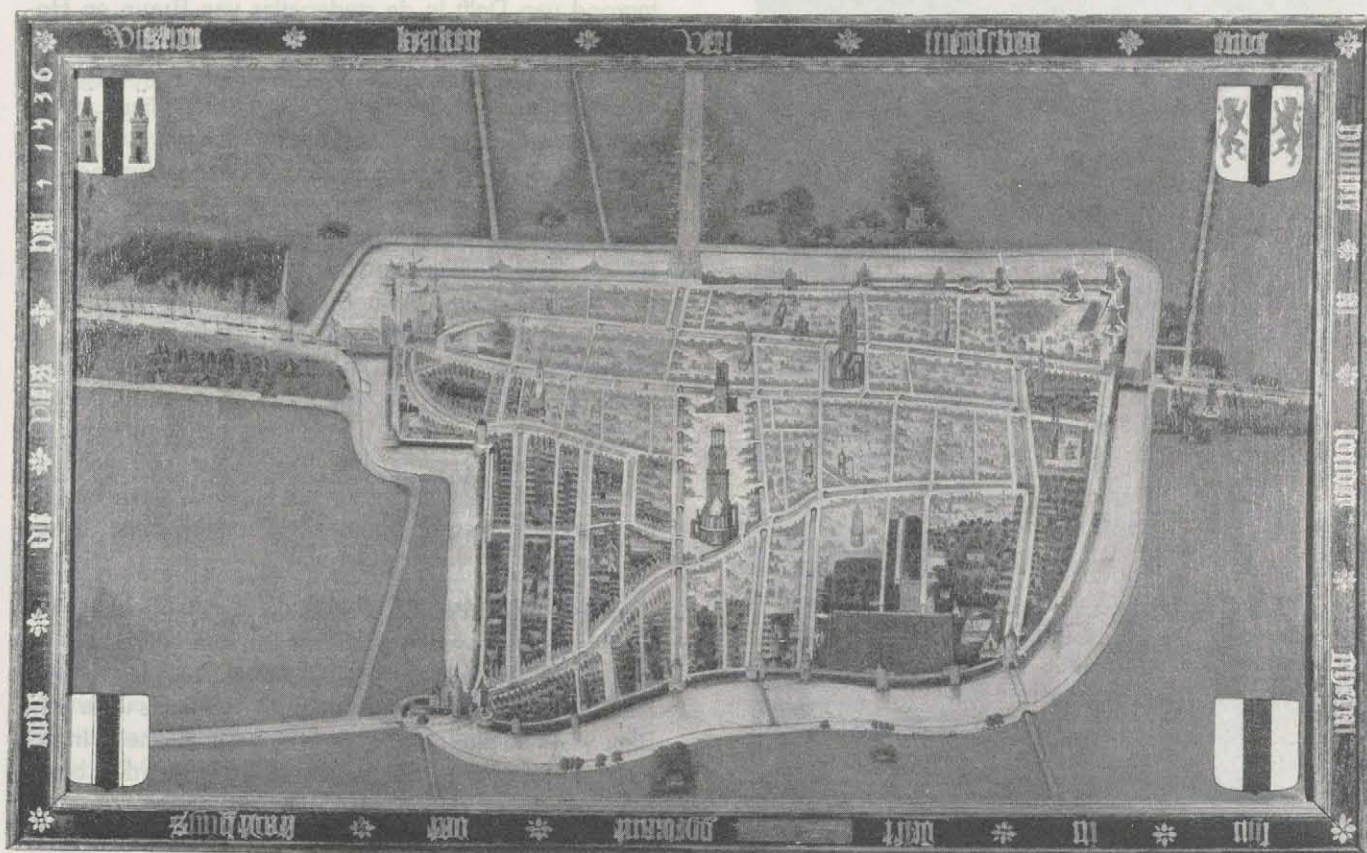
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Plattegrond van Delft na de brand van 1536. Geschilderde kopie, vermoedelijk uit het begin van de 17de eeuw, van een kort na de brand vervaardigd exemplaar (de rechterhelft is afgebeeld).

Peter van der Krogt

Plattegrond van Delft na de brand van 1536

Voor de omslag van de jaargang 1987 van *Caert-Thresoor* is gekozen voor een gedeelte op ca. 30% van de ware grootte van de geschilderde plattegrond van Delft na de brand van 1536 in het Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof' te Delft (inv.nr. PDS 114). Zonder lijst meet de originele plattegrond 92 x 165 cm, met de lijst 116 x 183 cm.

Op 3 mei 1536 ging een groot gedeelte van de stad Delft in vuur en vlammen op. Ofschoon de schrijvers van mening verschillen over de precieze omvang van de ramp en het moeilijk is te bewijzen waar de brand is ontstaan, zijn allen het er wel over eens, dat Delft zwaar geteisterd werd. De geschilderde plattegrond toont de huizen en gebouwen in vogelvluchtperspectief kort na de grote brand. Het verbrande gedeelte laat de resten zien van de huizen, de geblakerde ruïnes van kerken, kloosters en van het stadhuis, zwarte boomstronken in de tuinen. Het gespaarde gedeelte heeft een donkere kleur, zodat het verbrande gedeelte duidelijk naar voren komt.

Op de plattegrond komen geen namen of teksten voor. De toelichtende tekst is in de lijst geschreven. De tekst is een chronogram of jaartalvers, dat betekent dat de tekst zodanig geschreven is, dat alle letters erin die tevens een Romeinse getalwaarde hebben, bij elkaar opgeteld een bepaald jaartal opleveren. In deze tekst is het jaartal 1536. De cijferletters zijn rood gekleurd (I=J=1, U=V=5, X=10, L=50, C=100, M=1000; de D=500 wordt in deze tekst niet meegeteld), de overige

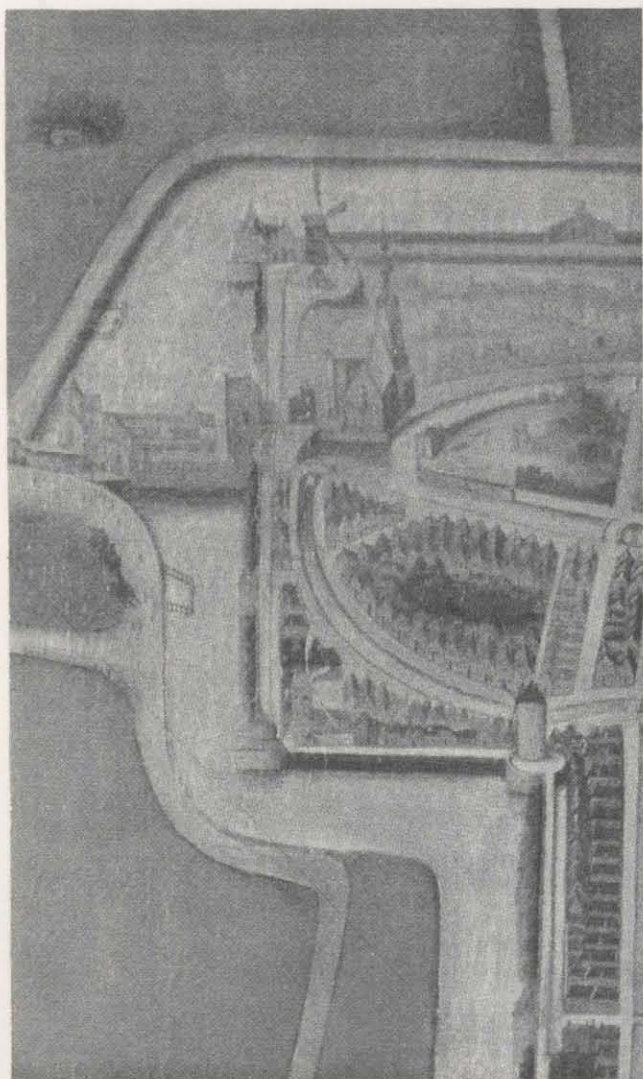
letters zijn in een goudkleur geschilderd. De tekst is als volgt (cijferletters als hoofdletters):

Viertien kerCken VeeL MensChen ende
hUIJsen (*) aL sonder ghetal
sIJn In deLft ghebrant dat stadhUIJs
ende dle VLeishaL 1536

(*) Er staat 'huusen', maar dat zal een fout van een latere restaurateur van het schilderij zijn.

De 'viertien kercken', die in 1536 verbrandden, zijn (1) de Oude Kerk, (2) de Nieuwe Kerk, en de kapellen van (3) het Bagijnhof, (4) het Sint Agathaklooster (op de kaart schuilgaande achter de toren van de Oude Kerk), (5) het Sint Hieronymusklooster (Oude Delft tegenover de Nieuwstraat), (6) de Heilige Geestzusters (Oude Delft hoek Nieuwstraat), (7) het Sint Barbaraklooster (Oude Delft tegenover Breestraat), (8) de Berg van Calvarie (zuidelijk einde Oude Delft), (9) het Gasthuis (Koornmarkt), (10) het Oude Mannenhuis (Voldersgracht), (11) het Oude Vrouwenhuis (Papenstraat), (12) de Celrebroeders (Cellebroerstraat) en (13) het Maria Magdale-naklooster (Verwersdijk). De veertiende is de Sint Corneliskapel aan de Buitenwatersloot en is niet op de plattegrond te zien!

Er waren echter nog genoeg mogelijkheden over om naar de kerk te gaan: binnen de stad waren de kapellen van de kloosters Sint Anna, Sint Clara, Sint Ursula, van het Minderbroederklooster en van het Sint Jorisgasthuis

gespaard. En ook buiten de stad waren nog verschillende kapellen.

Het schilderij

Een ramp van de omvang als de Delftse stadsbrand maakt vanzelfspreken een grote indruk op de mensen, en men wil voorkomen dat zo iets nog eens voorkomt. Behalve verordeningen werd na een ramp vaak een afbeelding gemaakt van de verwoesting, opdat ook latere generaties de verordeningen zouden nakomen. Aan de Delftse stadsbrand herinneren thans nog twee schilderijen. De plattegrond van Delft na de brand van 1536 en het schilderij van de toren van de Nieuwe Kerk vóór de brand. Beide afbeeldingen hebben een toelichtende tekst in de lijst, geschreven als een jaartalvers. Die van de toren luidt:

aL dUs Was den toren soe aLs slJ pLaCh te staen
Maer slJ Is doer CraCht Vant Vler aL vergaen.
(W = VV = 10).

Het jaartal is 1536, in de onderrand van het schilderij staat echter het jaartal 1620. Het formaat van dit schilderij is 192 x 30 cm.

Gegevens over het maken van deze beide afbeeldingen zijn niet bekend. De beide bewaarde schilderijen dateren vermoedelijk uit het begin van de zeventiende eeuw. De plattegrond is geschilderd op doek, een methode die hier pas in de eerste helft van de zeventiende eeuw in ge-

bruik kwam. In de zestiende eeuw schilderde men vrijwel altijd op houten panelen. De toren van de Nieuwe Kerk is wel op hout geschilderd, maar draagt het jaartal 1620. Wellicht zijn beide schilderijen zeventiende-eeuwse kopieën, gemaakt naar voorbeelden, die direct na de brand zijn gemaakt. In 1581 verscheen de eerste gedrukte plattegrond van Delft in de stedenatlas van Braun en Hogenberg. Wanneer het schilderij ná de verschijning van deze plattegrond gemaakt zou zijn, dan kan men verwachten dat de gedrukte kaart als basis gediend heeft. Een nieuwe kartering alleen om te laten zien welk deel van de stad verbrand was, voert men niet uit wanneer er een goed voorbeeld is. De plattegrond van Braun en Hogenberg en het schilderij vertonen echter grote verschillen. Het schilderij heeft bijvoorbeeld een merkwaardige verdraaiing van het noordoostelijke gedeelte van de stad, waardoor de Geerweg een hoek maakt en de Trompetstraat niet evenwijdig aan de Vlamingsstraat verloopt (dit gedeelte is onderaan het op de omslag afgebeelde fragment te zien). Vergelijking met de plattegrond van Jacob van Deventer (ca. 1550) levert ook veel verschillen op. Dit ligt echter aan het feit dat Van Deventers manuscript-plattegrond gemaakt is voor de Spaanse koning en niet vrij verkrijgbaar was.

De eerste bron over het bestaan van beide schilderijen is de Beschrijvinge der Stadt Delft van Dirck Evertsz. van Bleyswijck uit 1667. Het schilderij van de Nieuwe Kerkstoren hing toen in het stadhuis, de plaats waar Van Bleyswijck de plattegrond zag wordt niet vermeld. In het testament van Van Bleyswijck uit 1677 worden beide schilderijen ook genoemd. Hij liet zijn halfbroer Franco van Bleyswijck onder meer na 'de geschilderde caerte van de afgebrande stad Delft' en 'een teekening ofte model van de Niewkerckzen toorn, soo die voor den Delfzen brant geweest is'. Het is niet duidelijk of dit de in zijn boek beschreven schilderijen zijn of kopieën daarvan. Heeft Van Bleyswijck soms zelf de kopieën laten vervaardigen?

De beide schilderijen, die thans in bezit zijn van het Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof' behoren tot het oude bezit van de gemeente Delft, ze komen in catalogi sedert het eind van de negentiende eeuw voor. Gegevens over de herkomst zijn niet aanwezig.

* In mei 1986 is van het schilderij een reproductie uitgegeven door Uitgeverij Canaletto te Alphen aan den Rijn ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Delft brandt', georganiseerd door het Gemeentearchief te Delft naar aanleiding van het feit dat de brandt 450 jaar tevoren had plaatsgevonden. Bovenstaande tekst is een iets verkorte versie van de toelichting bij de reproductie.

LITERATUUR

- Bleyswijck, Dirck Evertsz. van, *Beschrijvinge der Stadt Delft*, 2 delen, Delft 1667-(1680).
- Hoff, B. van 't, *De oude plattegronden van de stad Delft* (serie Oud Delft nr. 4), 's-Gravenhage/Rotterdam (1963).
- Leeuwen, H.W. van, Dirck Evertsz. van Bleyswijck, geschiedschrijver. In: *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813*. Delft, Stedelijk Museum 'het Prinsenhof', 1982, blz. 120-123.
- Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland*. Alphen aan den Rijn, 1983 (hst. 8, Stadsplattegronden).

Vier kaarten van de Kaap de Goede Hoop II

4. VELH 93: *Nova et Accurata Tabula Promontorii Bona Spei vulgo Cabo de Bona Esperança*.

Anders dan de in het eerste deel van deze studie besproken, van de Kaap de Goede Hoop overgekomen manuscriptkaart VEL 809 werd deze *Nova et Accurata Tabula* in Nederland getekend en gedrukt en daarbij ruimschoots van titels en opschriften voorzien. Zij is eveneens ongedateerd en anoniem. Voor het vaststellen van de tijdstippen waarop de kaart nog niet of niet meer gemaakt kan zijn, moet rekening gehouden worden met het in Patria bekend worden van voor de datering bepalende gegevens. Dus met de vraag welke stukken met welke retourvloot werden meegegeven en wanneer deze hier aankwam. Deze vraag is betrekkelijk eenvoudig te beantwoorden.¹

Behalve het Latijnse opschrift boven de kaart en buiten de kaartrand, bevindt zich binnen de omranding in de rechterbovenhoek een grote cartouche met de tekst: 'Nieuwe Naauwkeurige Land- en Zeekaart van het voornaamste gedeelte der Kaffersche Kust. Begrijpende de Sardan-Bay en de Caap de Bonne Esperanc' (een deel van de c en e wordt bedekt door een plooi van de cartouche). 'Met alle des zelfs Plantazien; zeer Getrouwelijk Waargenomen en Afgetekend tot nut der Geener welke die Kust trachten te Bevaaren.'

Gemakshalve zal ik de kaart meestal aanduiden met VELH 93, de signatuur van het losse exemplaar in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Onder de cartouche is een zittende zwarte man afgebeeld met rechts van hem een leeuw en links een liggend gevlekt dier. Daaronder een rechthoekig kadertje met een 'Verklaring der Teykens in dese Kaart'. In de linkerbenedenhoek, in de oceaan, staat een rechthoekige steen met als inschrift een korte geschiedenis van ontdekking en naamgeving van de Kaap de Goede Hoop. Daaronder twee schaalstokken.

Een raster van horizontale en verticale lijnen verdeelt de kaart in lengte- en breedtegraden, onderverdeeld in 10 minuten, die in de rand zijn vermeld. Voor het gedeelte ten zuiden van ongeveer 34°20' moet VEL 809 model hebben gestaan. De opzet van dit deel van de kaart, de overeenstemming in een groot aantal persoonsnamen en topografische details² en vooral ook dezelfde geografische onjuistheden (aantal vleien, loop van rivieren, vorm Kaaps schiereiland) rechtvaardigen deze veronderstelling. Toch zijn er markante verschillen tussen beide kaarten. De meest opvallende afwijking is wel de uitbreiding van het in kaart gebrachte gebied naar het noorden toe tot juist voorbij de Saldanhabaai. In feite laat deze uitbreiding niet meer zien dan de kustlijn inclusief de baai. Het achterland is voor een groot deel gevuld met de titelcartouche, de afbeelding van de zittende man en de verklaring der tekens en voor de rest met wat naamloze bosjes en heuvels.

Als model voor de verlengde kustlijn en de baai komt ook een VOC-manuscriptkaart in aanmerking: de reeds in 1654 overgekomen, eveneens in het ARA bewaarde kaart VEL 168. Hierop loopt de Saldanhabaai eveneens als een dikke worm van west naar oost diep het land in. De werkelijke vorm en oriëntering zijn heel anders, zoals al zes jaar later juist werd gekarteerd:³ de toegang tot de baai is zuidwest-noordoost waarna de baai een ruim beken vormt. Dit wordt in noordwestelijk-zuidoostelijke richting geleidelijk smaller en loopt parallel aan de kust, slechts door een smalle landtong gescheiden van de oceaan. De eilanden voor de kust, Dassen- en Robbeneiland, zijn vermoedelijk van de in 1656 overgekomen kaartjes VEL 190 en 193 overgenomen. Op VELH 93 hebben de eilandjes in de toegang tot de baai en in de baai zelf geen bijschrift, evenmin als een rood vierkantje op de zuidelijke oever van de baai. Dit laatste wordt op de later te bespreken kaarten een Frans fort genoemd maar het geeft in feite de plaats aan waar een VOC-post was gevestigd. Een Nota bij het oostelijk uiteinde van de baai vermeldt dat deze voor schepen veiliger is dan de Tafelbaai maar dat er gebrek is aan zoet water.

VELH 93 verschilt van VEL 809 niet alleen door toevoegingen maar ook door weglatingen: de legenden zijn niet overgenomen en het buiten verhouding groot getekende landgoed van Gouverneur van der Stel evenmin. Dit laatste wijst erop, dat de kaart werd gemaakt na het aftreden van Simon van der Stel als gouverneur, dus na februari 1699. De naam Constantia werd wel op de kaart bijgeschreven maar op een verkeerde plaats: ten westen van de Tafelberg in plaats van ten zuiden. Het eveneens ontbreken van het landgoed Vergelegen van Van der Stels zoon en opvolger, Wilhelm Adriaan, dat in het vierde jaar van diens bewind gereed kwam, kan betekenen dat de kaart ofwel tussen 1699 en 1703 werd gemaakt, ofwel na 30 oktober 1706, de datum waarop de Heren XVII de gouverneur van zijn functie onthieven en hem gelastten het huis af te laten breken. De eerste drie of vier jaren van Wilhelm Adriaans ambtsperiode zijn het meest waarschijnlijk omdat het huis nooit helemaal is afgebroken en latere kaarten Vergelegen juist altijd wel vermelden.⁴

De overige verschillen ten opzichte van VEL 809 zijn maar klein. VELH 93 vermeldt de schipbreuken niet, noch de in de legenden genoemde Coornschuur en het landgoed Bosheuvel; daarentegen wel tweemaal een Rustenburg: een moestuin en een plantage van die naam. De redouten Keer de Koe en Kijkuit zijn vervallen, evenals de in de legende genoemde akkers en wijngaarden, met uitzondering echter van die van De Beer en Botma, die op de kaart werden bijgeschreven. Voorts ontbreken de bijschriften bij de weg naar de Groene Kloof en het pas naar Soesynaland; ook de brug over de Tweede (nu Laurens) Rivier wordt niet vermeld; even-

Nova et Accurata Tabula Promontorii Bonae Spei (Alg. Rijksarchief. 's-Gravenhage, VELH 93).

min het Elsboschie en de in de legende genoemde bossen. Geen van deze afwijkingen draagt ertoe bij om de kaart te dateren; zij geven slechts een negatief antwoord op de vraag naar het waarom van de kaart: deze was beslist niet bedoeld om de stand van wijn- en bosbouw te laten zien. Een betere mogelijkheid tot datering is te vinden in een

van de bijgeschreven persoonsnamen. Het op een bepaald tijdstip wel of niet meer in leven zijn, blijkt geen beslissende factor te zijn voor het al dan niet handhaven van de naam van de drager. Op 1 januari 1701, de datum van de eerste onder Wilhem Adriaan van der Stel opgemaakte rol van vrijburgers (de laatste rol uit de bewindsperiode van zijn vader was van eind 1697), was

niet alleen 40% van de dragers van vervallen namen overleden maar ook reeds 40% van degenen wier namen op VELH 93 wel werden overgenomen.⁵ De meeste namen vervielen omdat ze voorkwamen in de niet overgenomen legenden. Zoals gezegd, werden twee namen daaruit op de kaart bijgeschreven: De Beer en Botma. Laatstgenoemde leefde begin 1711 nog, maar Monsr. de Beer, de Jan Dirkz. van de legende, stierf in 1701. Hij was een rijke wijnboer, had een paar maal als Burgerraad, een van de twee vertegenwoordigers van de vrijburgers, zitting in de Politieke Raad, het bestuurslichaam van de Kaap. Op 30 december 1701 moest in verband met zijn overlijden een nieuwe Burgerraad worden benoemd.⁶ De desbetreffende resolutie en het dagregister van 1701, dat hiervan melding maakte,⁷ werden naar Holland gezonden met de retourvloot van 1702, die op 22 juli van dat jaar Texel bereikte. Niet lang daarna kan iedereen, die direct of indirect kennis kon nemen van overgekomen VOC-stukken, geweten hebben dat De Beer niet meer leefde. Zoals uit het gebruik van oudere VOC-kaarten al bleek, had de maker van VELH 93 deze mogelijkheid. Het is niet aannemelijk dat hij op zijn kaart bewust een naam zou bijschrijven, die in het voorbeeld dat hij gebruikte slechts in de legende voorkwam en waarvan hij wist, dat de drager van die naam al was overleden. Dit stelt de terminus ad quem voor VELH 93 op 22 juli 1702 of iets later.

VELH 93 is een losse kaart in de kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Een ander exemplaar maakt deel uit van de prachtige atlas in zes delen, de *Atlas Major* van Reinier en Josua Ottens in het Teylers Museum in Haarlem. Ze is ingebonden in het zesde deel, dat geen tekst of register bevat maar een los inliggende, met de hand geschreven inhoudsopgave waarvan het handschrift 18e-eeuws lijkt. Opmerkelijk is, dat de onderhavige kaart in deze inhoudsopgave de enige is waarbij geen naam van de maker wordt vermeld.⁸ Een derde exemplaar is mogelijk in het bezit van de kaartenverzamelaar Norwich.⁹ In zijn boek wordt de kaart toegeschreven aan Joachim Ottens, 1663-1719, de vader van Reinier en Josua, een toeschrijving die slechts gebaseerd is op het voorkomen van de kaart in een Ottens atlas, waarvan geen nadere bijzonderheden of verblijfplaats worden vermeld. Men dateert de kaart tussen 1688, het jaar van de eerste Huguenotenvestiging, en 1702, het jaar waarin Adam Tas het landgoed Libertas, dat op de kaart niet genoemd wordt, zou hebben verworven.

Het stichtingsjaar van de Franse nederzetting is voor de datering van VELH 93 niet van belang omdat voor dit deel van de kaart de in het boek van Norwich niet besproken ms-kaart VEL 809 model stond. Het jaar 1702, hoe treffend gelijk ook aan mijn datering, berust op onjuiste gegevens. De naam Libertas werd in 1702 nog niet gebruikt; de naam zou aan het landgoed zijn gegeven als woordspeling op de naam Tas en zijn vrijlating in 1707 na meer dan een jaar door W.A. van der Stel in de kerkers van het Kasteel opgesloten te zijn geweest. Het landgoed zelf kwam in het bezit van de tot en met de rol van 1702 bezitloze vrijburger Tas door zijn huwelijk in 1703 met de rijke weduwe van Hans Jurgen Grimp.¹⁰ In

de rol van 1702 was Grimp al niet meer in leven, in 1701 nog wel. Zijn naam, gespeld Hans Jurgen Grum, werd op VELH 93 overgenomen van VEL 809, waar de familienaam Grim luidde. Hij had een aanzienlijk bezit, was ritmeester van de Stellenbossche schutterij en driemaal heemraad van Stellenbosch, de laatste maal in 1701.¹¹ De rol van 1702, die voor het eerst van zijn weduwe spreekt, arriveerde begin augustus 1703 in Patria met de retourvloot van dat jaar. Hoewel het tijdstip van bekend worden in Holland van zijn overlijden niet vanzelfsprekend tot gevolg behoeft te hebben, dat zijn naam dan ook niet meer van een oudere op een nieuwe kaart wordt overgenomen, versterkt het handhaven van zijn naam op VELH 93 toch wel de aanwijzingen ten gunste van 1702/hooguit 1703 als uiterste termijn voor het vervaardigen van deze kaart.

De *Nova et Accurata Tabula* heeft op haar beurt model gestaan voor de in het volgende hoofdstuk te bespreken kaart van Pieter van der Aa. Ze is ook — teruggebracht tot het gebied dat op VEL 809 wordt afgebeeld — gebruikt als inzet op een door de weduwe van Nicolaas Visscher uitgebrachte kaart: de *Carte de l'Afrique Méridionale ou Pays entre la Ligne & le Cap de Bonne Espérance et l'Isle de Madagascar*. De hoofdkaart is een letterlijke kopie van de door de Franse kartograaf Guillaume de l'Isle in 1707 gepubliceerde *Carte du Congo et du Pays des Cafres*,¹² evenwel met weglating van zijn naam maar met de mededeling: Par la veuve de Nicolas Visscher. Het is mij niet bekend in welke van de door de wed. Visscher tussen 1702 en 1726 uitgegeven atlassen de kaart werd opgenomen maar ik heb haar wel in drie Ottens atlassen gevonden.¹³ De inzet is gemaakt naar VELH 93 en niet naar de ms-kaart VEL 809, omdat de afwijkende spelling van sommige namen van de latere kaart gevolgd wordt en er namen op voorkomen, die deze kaart wel en VEL 809 niet heeft, zoals Amae, Hoefsmit, Kloeten resp. Monsr. de Beer Plan., Hendrick Seger, Swarte Pieter. De kaart en de inzet werden gepubliceerd door Tooley, waarbij hij wees op een aantal van de persoonsnamen.¹⁴

VELH 93 en de inzet van de wed. Visscher hebben in 1726 en 1727 de uitgevers van de werken van ds. François Valentijn en Peter Kolbe geïnspireerd bij het maken van hun kaarten¹⁵ en hebben wellicht ook Johannes van Keulen een beetje beïnvloed toen hij zijn *Paskaart van 't Zuidelijkste gedeelte van Africa vertoonende de Saldanha Bay, de Bay de Goede Hoop en de Bay Falso ...* maakte, die in 1734 uitgegeven werd.¹⁶ Meer dan de hiervoor besproken drie exemplaren van de *Nova et Accurata Tabula* zijn me niet bekend. Zelfs Tooley, die ettelijke publikaties over kaarten van Afrika op zijn naam heeft staan,¹⁷ heeft haar nooit gepubliceerd of zelfs maar genoemd. Is de kaart zo zeldzaam omdat ze veelvuldig werd gebruikt voor het doel dat in haar titelcartouche wordt genoemd: Tot Nut der Geener welke die Kust Trachten te Bevaaren? Dat lijkt niet waarschijnlijk want voor dat doel was ze allerm minst geschikt: het binnenvaren van de Saldanhabaai en het omzeilen van het Kaapse schiereiland met behulp van deze kaart zou slechts schipbreuk tengevolge hebben. Haar enige doel

zal zijn geweest: het completeren van voor enkele fijnproevers samengestelde atlassen.

De vraag naar het wanneer is beantwoord: de *Nova et Accurata Tabula Promontorii Bonae Spei* werd gemaakt tussen begin 1699 en 1702/1703. Wie haar maakte kan niet worden beantwoord. De maker moet rechtstreeks of via-via toegang gehad hebben tot de VOC-archieven. Hij moet de kaarten VEL 809, 168, 190 en 193 hebben gekend en inzage hebben gehad in dagregisters, resoluties en rollen van vrijburgers. Dat zo iets zeer wel mogelijk was, toonde J. van Bracht reeds aan door VEL 168 ook aan te wijzen als model voor een Vingboonskaart.¹⁸ Misschien kan de onbekende kaartmaker ooit nog eens worden geïdentificeerd door een vergelijkende studie van werkwijze, tekenstijl en handschrift.

(wordt vervolgd)

NOTEN

1. Op de stukken zelf of op een bundel stukken is vermeld met welke retourvloot, soms zelfs met welk schip, ze naar Patria werden gezonden. Vertrek- en aankomstdata van elk thuisvarend schip is te vinden in D.A.S. III.
2. Zie de overzichten van persoonsnamen en topografische details in deel I van dit artikel, *Caert-Thresoor* 5 (1986), p. 79-82.
3. ARA, Kaartenafd. VEL 164, overgekomen 1660.
4. Bogaert 1711, p. 474. Leibbrandt 1897, Annexe B. Böeseken 1964, p. 204-205. Bijzonderheden over vader en zoon Van der Stel veelal ontleend aan Böeseken 1964.
5. ARA, VOC 4045/KA 2022, p. 972 (1.1.1701/1701). De eerstgenoemde datum of het jaar betreft de datum van het stuk; het tweede jaar het jaar van aankomst in Holland.
6. *Resoluties* III, p. 384-385.
7. ARA, VOC 4046/KA 4024, p. 183 en 107v (1701/1702).
8. Met dank aan J.G. de Bruijn, bibliothecaris Teylers Museum, Haarlem.
9. Norwich 1983, map 207.
10. ARA, VOC 4048/KA 4026, p. 441-13e blad (20.3.1703/1703). Fouché 1914, p. XIV-XXVIII.
11. ARA, VOC 4047/KA 4025 p. 647-1e blad (23.1.1702/1702). *Resoluties* III, pp. 216, 289, 321, 375.
12. Lenglet Dufresnoy I-2, 1742, p. 167.
13. Koeman III, sub Visscher. Teylers Museum, Haarlem, R. & I. Ottens, *Atlas Major* in 6 delen, deel 6. Maritiem Museum Prins Hendrik, Rotterdam, R. & I. Ottens, *Atlas Minor*, kaart 117. U.B. Amsterdam, I-3-A, *Ottensatlas Maior*, deel 7.
14. Tooley 1963, plates 5 en 5a. Tooley 1969, plate 89.
15. Valentyn V-2, 1726. Kolbe I, 1727.
16. Mar.Mus. Pr. Hendrik, Rotterdam, atlas zonder titel, gedrukt Amsterdam door Johannes van Keulen, 1734. Tooley 1963, plate 26 (gedeeltelijk).
17. Tooley 1963, 1966, 1968, 1969, 1970.
18. *Vingboons-Atlas*, (1981), Ten geleide p. 5.

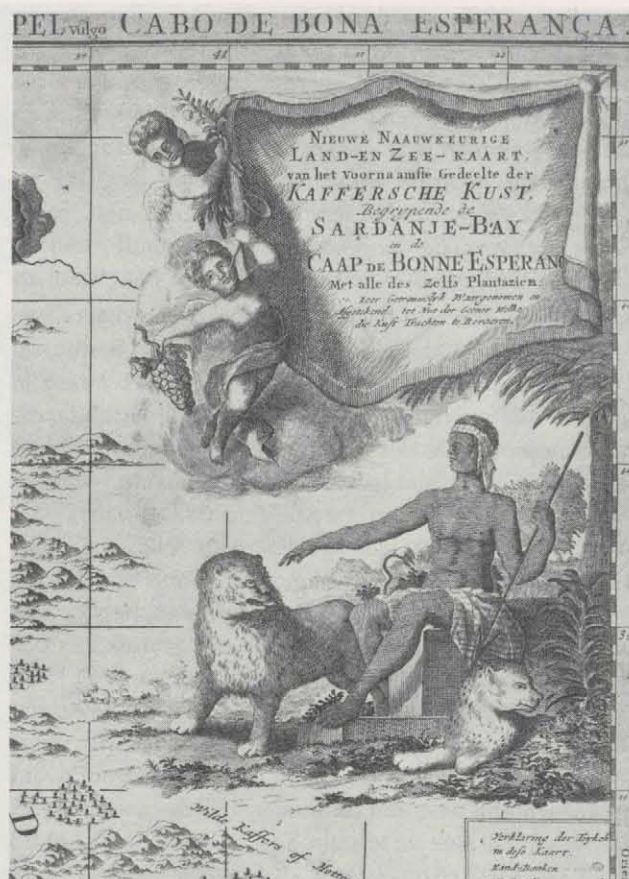
Afkortingen en literatuur

ARA: Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage
UB: Universiteitsbibliotheek

Böeseken, A.J., *Simon van der Stel en sy kinders*, Kaapstad etc. 1964.

Bogaert, Abraham, *Abraham Bogaerts historische reizen door d'Oostersche deelen van Asia* (Amsterdam 1711)

Bruijn, J.R., F.S. Gaastra and J. Schöffer with assistance of E.S. van Eyck van Heslinga (eds.), *Dutch-Asiatic Shipping*

Nova et Accurata Tabula Promontorii Bonae Spei (cartouche) (Alg. Rijksarchief, 's-Gravenhage, VELH 93).

in the 17th and 18th centuries. Vol. III: *Homeward-bound voyages from Asia and the Cape tot the Netherlands* (1597-1795), The Hague 1979, R.G.P. 167.

Fouché, Leo, *Het dagboek van Adam Tas (1705-1706)*, Londen 1914.

Koeman, C., *Atlantes Neerlandici* III, Amsterdam 1969.

Kolbe, Peter, *Naukeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop, behelzende ...*, 1e deel, Amsterdam 1927.

Leibbrandt, H.C.V., *Precis of the archives of the Cape of Good Hope IV: The defence of Willem Adriaan van der Stel*, Cape Town 1897.

Lenglet Dufresnoy, l'Abbé, *Methode pour etudier la Geographie ...*, Troisième Edition, Tome premier, Seconde partie, Paris 1742.

Norwich, Oscar I., *Maps of Africa*, Johannesburg/Kaapstad 1983.

Suid-Afrikaanse Argiefstukke, Kaap No. III, *Resoluties van die Politieke Raad, Deel III, 1681-1707*, Kaapstad 1961.

Tooley, R.V., *Early maps and views of the Cape of Good Hope*, Map Collectors' Circle No. 6, 1963.

—, *The printed maps of the whole of the continent of Africa*, M.C.C., 1966.

—, *Maps of Africa. A selection of printed maps from the sixteenth to the nineteenth centuries*, M.C.C. No. 47, 1968.

—, *Collectors' Guide to maps of the African continent and Southern Africa*, 1969.

—, *Printed maps of Southern Africa and its parts. Catalogue of a collection, described by —*, M.C.C. No. 61, 1970.

Valentyn, François, *Beschrijving van 't Nederlandsch comptoir op de kust van Malabar, en van onsen handel in Japan, mitsgaders een beschrijving van Kaap der Goede Hoope en 't eyland Mauritius ...*, Vijfde deel, Tweede stuk, Dordrecht/Amsterdam 1726.

Vingboons-Atlas. Ten geleide en beschrijving van de opgenomen kaarten door J. van Bracht, *Fibula-van Dishoeck* (1981).

De landmeters uit de familie Adan en hun betekenis voor de kartografie van westelijk Noord-Brabant

1. Kaart van de stad Bergen op Zoom door J.B. Adan vervaardigd op verzoek van de Baron de Vieregg. 1785. Particulier bezit.

Over de landmeters en kaarttekenars uit de familie Adan was niet veel bekend, totdat in 1962 de door Van Herpen en Korveze vervaardigde inventaris verscheen van een door het rijksarchief in Noord-Brabant in 1954 verworven verzameling kaarten.¹ Deze was vermoedelijk afkomstig van J.B. Adan (1760-1841) bij zijn overlijden burgemeester te Wouw, doch tevens landmeter evenals zijn vader Henri Adan en zijn oom P.J. Adan. De kaarten bleken voor het merendeel minuten te zijn van door genoemde landmeters voor hun opdrachtgevers vervaardigde grossen. Ook waren enige maatboeken bewaard alsmede kaarten, die verband hielden met de invoering van het kadaster, en afkomstig waren van Henricus Adan, zoon van eerstgenoemde J.B. Adan sr., die als landmeter werkzaam was bij die dienst. Henricus wordt hier verder buiten beschouwing gelaten; als ambtenaar had hij zich te richten naar de geldende voorschriften en kon geen eigen werkwijze en tekenstijl ontwikkelen, zoals de drie 'oudere' Adans, die het landmeter als vrij beroep beoefenden.² Hun werkzaamheden in de regio Westelijk Noord-Brabant besloegen globaal de periode 1739-1840; de belangrijkste, die resulteerden in overzichtskaarten van dorps- en poldergebieden in deze streek, vonden tussen 1740 en 1805 plaats. De kaartmakers uit de familie Adan blijken af te stammen van Johannes Franciscus Adan, ambtenaar te Geldenaken (Jodoigne, B.). Hun komst in Westelijk Noord-Brabant werd voorafgegaan door die van Laureys (Laurent)

Adan, een notaris, die - voorzien van een getuigschrift van de schepenen van Brussel - in 1726 door de markies van Bergen op Zoom werd benoemd als zijn raadsheer en 'homme des affaires'. Laurent speelde als zodanig een rol bij het oplossen van de netelige toestand, waarin het financieel beheer van het Markiezaat was geraakt. Kennelijk heeft hij zich bekwaam getoond want nog binnen een half jaar werd hij bevorderd tot rekenmeester en controleur-generaal van de domeinen en financiën. In 1742 kon hij, door zijn benoeming tot raad-intendant opklimmen tot de hoogste ambtelijke rang in dienst van de markies. Deze functie bleef Laurent vervullen tot zijn overlijden in 1757.³ Een rechtstreekse familieband tussen de landmeters en deze top-ambtenaar is wel waarschijnlijk, maar nog niet aangetoond.⁴

De oudste, Petrus Josephus Adan, is op 19 sept. 1735 bij de Raad van Brabant⁵ als landmeter geadmitteerd. Reeds in 1736 vervaardigde hij een kaart van een boerderij te Ulvenhout (N.Br.), bezit van de markies van Bergen op Zoom en in 1737 van diens kasteel Oud-Herlaar onder Sint-Michielsgestel bij 's-Hertogenbosch. Hij bleek in 1736 te Oudenbosch te wonen, in 1739 te Bergen op Zoom; in 1745-1746 te Wouw. Na de Franse invasie in deze streek kwam hij hier niet meer voor; in 1759 was hij rentmeester van de heerlijkheid Wijnendaal bij Thorout (B.), eveneens bezit van de markies van Bergen op Zoom en als zodanig betrokken bij de aanleg van de wegverbinding tussen Brugge en de grensplaats Menen

(Menin) een tamelijk grootschalig project, waarbij zijn bekwaamheid als landmeter ongetwijfeld van betekenis zal zijn geweest.⁶

De eerste overzichtskaart, die P.J. Adan van een deel van het Markiezaat van Bergen op Zoom vervaardigde, omvatte het gebied van Putte. Het jaar daarna stelde hij een kaart samen van de heerlijkheden Woensdrecht en Zuidgeest; in 1746 vervaardigde hij een kopie van een kaart van Anth. van Weel, die de heerlijkheden Ossendrecht en Hoogerheide weergeeft. Daarmee was de meting voltooid van het gehele gebied tussen de stad Bergen op Zoom en het zuidelijkste grenspunt van het Markiezaat (Putte).⁷ Ook het rondom en vlakbij de stad gelegen gebied werd door hem voor het eerst in kaart gebracht, namelijk dat van de Buitenpoort van Bergen op Zoom en dat van de heerlijkheid Borgvliet (1743-1744).⁸

Een aantal reeds lang onder water gelegen terreinen langs de hoge rand van Westelijk Noord-Brabant werden door hem gekarteerd ten behoeve van de herbedijking en verkaveling. Zij behoorden voornamelijk onder Borgvliet, Ossendrecht en Woensdrecht.⁹

Een broer van P.J. Adan, Henri, is op 11 november 1745 bij de Raad van Brabant als landmeter toegelaten. Anders dan zijn broer woonde deze sinds kort na 1745 steeds te Wouw (in 1754-1755 echter te Heerle nabij Wouw). In 1781 werd hij rentmeester van Wouw en Halsteren, ook wel het Westkwartier van het Markiezaat genoemd, wat hij tot zijn overlijden in 1795 bleef.¹⁰ De grote overzichtskaarten die hij vervaardigde dateren van vóór 1781. Enige malen kopieerde hij werk van zijn broer, dat hij ook verbeterde en aanvulde. De kaart van Noordgeest (thans grotendeels gemeente Bergen op Zoom) die hij in 1747 vervaardigde, is nog grotendeels in diens stijl getekend. Bij het samenstellen van nieuwe cijsregisters (ten behoeve van voor de markies geheven grondbelastingen) in 1758 maakte hij gebruik van metingen door hem zelf alleen of samen met zijn broer in vroeger jaren vervaardigd. Het betreft hier de Buitenpoort, Noordgeest, Borgvliet, Zuidgeest, Woensdrecht, Ossendrecht, Putte en Wouw. De kaarten, die 'hoeken' (secties) van de genoemde gebieden beslaan, dateren uit de jaren 1749, 1751 en 1758.¹¹ Van de resultaten werd ook gebruik gemaakt om van ieder gebied een overzichtskaart of 'generale meting' te maken. Die van Wouw (1758) vormt een staaltje van vakmanschap, zowel wat de technische verzorging als de esthetische vormgeving van de kaart aangaat.¹² Een afsluiting van deze werkzaamheden moet de 'Generale Land Caarte' van het Markiezaat heben gevormd, in 1759 in opdracht van de Raad- en Rekenkamer van het Markiezaat werd vervaardigd. Hiervan is echter geen exemplaar bewaard gebleven.¹³ In gezamenlijke opdracht van de markies en van het klooster van Huijbergen werd in 1764 het gebied van Huijbergen opgemeten en in kaart gebracht.¹⁴

Evenals zijn broer mat Henri Adan dijken, gorzen en nieuwe bedijkingen, ook onder het gebied van Fijnaart en Heijningen (het zogenaamde Noordkwartier van het Markiezaat) waar tot dusverre andere landmeters dan de Adans hun werkterrein hadden.¹⁵ Andere bezitsbestanddelen van het domein van de markies vormden de plan-

tages. Henri speelde een rol bij het beheer en de uitbreiding van deze aangelegde bossen, gelegen onder Hoeven, Rucphen en Wouw.¹⁶

Johannes Baptiste Adan, zoon van Henri, is in 1782 als landmeter geadmitteerd. Ook deze werd betrokken bij het vernieuwen van cijsregisters, die in 1783-1784 plaats had. Hiervoor werden door hem metingen verricht en kaarten samengesteld van de heerlijkheden Moerstraten (thans gemeente Wouw), Voornseinde en Langendijk (thans gemeente Rucphen) en van Halsteren en Putte. Voor de twee laatste kaarten heeft J.B. Adan ongetwijfeld gebruik gemaakt van het werk van voorgangers, dat hij echter op sommige plaatsen aanvulde en verbeterde.¹⁷ Ook deze landmeter was betrokken bij de (her)bedijking van gorzen en polders en bij de uitbreiding of geheel nieuwe aanleg van plantages. Veel werk van zijn vader kon hij daarbij gebruiken; de kaarten van omstreken grensstukken tussen het Markiezaat en de Oostenrijkse Nederlanden, door zijn vader samengesteld, kwamen hem van pas bij de herhaaldelijk voorkomende geschillen.¹⁸

De 'Generale Domeinskaart' door J.B. Adan samengesteld in 1783 en 1784, is wellicht een gevolg van de ambtsaanvaarding door Charles, Baron de Vieregg, als commissaris-generaal van de keurvorst van de Palts, (tevens markies van Bergen op Zoom). Deze moest tevens toezicht houden op het beheer van de domeinen van deze vorst en werd sinds 1783 geassisteerd door Martin Joseph de George, die de bevoegdheid van controleur-generaal van hem overnam. Deze vreemde toezichtshouders zullen behoefte hebben gehad aan overzichtskaarten van de onder hun verantwoordelijkheid beheerde goederen.¹⁹

J.B. Adan voldeed aan de opdracht tot het maken van deze kaarten door het samenstellen van een serie van elf bladen: één, voorstellende de stad Bergen op Zoom en de tien overige, die de vier kwartieren van het Markiezaat besloegen. Pas in 1790 vervaardigde hij een overzichtskaart van het gehele Markiezaat, één jaar later gevolgd door kaarten van telkens twee kwartieren per blad, op dezelfde schaal en in een vrijwel identieke vormgeving als de eerstgenoemde kwartierskaarten.²⁰

Latere grote kaartprojecten door deze Adan uitgevoerd vormden de meting van het gebied van Steenberg (in samenwerking met C.J. van Diepenbeek) in 1805; de meting en verkaveling van nieuwbedijkte polders onder Dinteloord en van de door de afsluiting van de Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet drooggevalen gronden.²¹

In de eeuw voorafgaande aan de kadastrale metingen vormden de prestaties van de Adans een belangrijke bijdrage bij het tot standkomen van betrouwbare kaarten van het gebied van Westelijk Noord-Brabant. Daarbij konden zij, vooral wat de polderstreken betreft, gebruik maken van werk van voorgangers. Voor het overige gebied moesten zij geheel nieuwe kaarten samenstellen. Hun metingen ten behoeve van de vaststelling van grenzen en van de eerste aanleg of uitbreiding van plantages vormden een eerste stap op de weg naar een meer betrouwbare beeldvorming van de woeste gronden, waarvan men tot dusverre slechts een globaal idee had.

- van Staats-Brabant door Hattinga, exemplaren in ARAG en Rijksarchief 's-Hertogenbosch, deel I nrs. 33 en 34. Zie ook hierna, noot 21. Van de kaart van Borgvliet een kopie door H. Adan, 1751, D 56 en op ARAG O.S.K. nr. B 119 (van D.W.C. Hattinga). In GA BoZ Topografische Atlas KM 31A een kopie door J.B. Adan, 1787.
9. D 80, 180 en 355. Zie ook H/K inv.nrs. 36, 113-116, 126.
 10. H/K, 9-10.
 11. D 240 (Noordgeest); de cijsregisters in ARR 1321, 1332, 1347, 1363, 1366, 1377, 1386 en 1397. Zie ook D 17-45; 241-245; 58-64; 82-86; 97-105, 207-212; 271-307.
 12. D 270.
 13. Genoemd in de aan kaart D 342 gehechte akte en in ARR 733, fol. 37v: betaling van drie honderd gulden voor de levering van de Generale Landkaart.
 14. Legger Cijsbroek van Huijbergen, 1764, samengesteld en met 7 losse kaarten door H. Adan. Archief klooster van de broeders van Huijbergen. Met dank aan br. Gabriëls, archivaris van het klooster voor de raadpleging van dit register.
 15. D 181 en 183 (Ossendrecht) 255 (Noordgeest); 354 (Oudenbosch, Hoeven); 364 (Fijnaart en Heijningen).
 16. D 265-267 (Wouwse Plantage); D 343 (Hoevense Plantage).
 17. H/K, 10-11. ARR 1330, 1336, 1389, 1916 en 1920. Voor de overzichtskaarten zie D 313 (Moerstraten); 206 (Putte); 347 (Voorneinde) en 331 (Langendijk).
 18. D 195-202, vergelijk D 188-192; zie ook H/K inv.nrs. 13-18.
 19. Kleurenreproducties van kopieën van deze kaarten -met toelichting- zullen in het voorjaar van 1987 verschijnen bij uitgeverij Canaletto.
 20. W.A. van Ham, 'Een late overzichtskaart van het Markiezaat van Bergen op Zoom' *Caert-Thresoor* 2(1983) 34-35. GA Bergen op Zoom, Top.atlas KM 178-179.
 21. Gemeente-archief Steenbergen (in bewaarplaats archivariaat Nassau-Brabant te Zevenbergen) inv.nr. 1013; een grote overzichtskaart in het gemeentehuis te Steenbergen. Voor de polderkaarten zie H/K inv.nrs. 44-48 en 151-160.
 22. Gemeente-archief (hierna GA) Woensdrecht inv.nrs. 255-263 en 1085; GA Wouw inv.nrs. 1063-1099 (Wouw) en 1100-1108 (Langendijk). Lokale metingen van Oud- en Nieuw-Gastel in GA van die plaatsen (bewaarpl. Zevenbergen) inv.nr. 134 (door Willem van Diepenbeek en Joh. v. Vlimmeren, 1733); van Standaarbuiten door Adr. van den Enden, 1737: kopie in ARAG, O.S.K. Z nr. 20; van Fijnaart in GA Fijnaart (bewaarpl. Zevenbergen) inv.nr. 1431 (door Adr. van den Ende, 1743). van Halsteren in GA Halsteren (bewaarpl. Zevenbergen) inv.nr. 322 (door W. Suurland en K. Bestebroer, 1766. In de gemeentehuizen van Oud- en Nieuw-Gastel en Halsteren bevinden zich overzichtskaarten op basis van genoemde metingen. J.B. Adan vervaardigde in 1787 nieuwe kaarten van de Buitenpoort en een overzichtskaart daarvan. GA BoZ, top.atlas KM 192-193.

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

**Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.**

Hanneke Winnubst
Tuinstraat 169
1015 PB Amsterdam
tel. 020-851689

Varia Cartographica

Inzendingen van deze rubriek zenden aan drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Onbekende kaart

Wie van de lezers van *Caert-Thresoor* kan dit kaartje thuisbrengen. De kaart (formaat ca. 4 x 13,5 cm) toont de rivier de IJssel stroomafwaarts van Zutphen tot voorbij Deventer. Ten westen van de IJssel staat een verdedigingsmuur afgebeeld, die voor zover bekend nergens beschreven wordt. De kaart is geknipt uit een boek, de achterzijde is onbedrukt. Reacties gaarne aan het redactiesecretariaat.

Tentoonstellingen

De havens aan de kust en aan het Zwin

Over deze reizende tentoonstelling in België werd reeds bericht in deze rubriek in *Caert-Thresoor* 5 (1986), nr. 3, blz. 62. In 1987-1988 zal de tentoonstelling de volgende steden aandoen:

Antwerpen (Nationaal Scheepvaartmuseum, in mei),
Knokke (Scharpoord, van 27 juni tot 12 juli),
Damme (Stadhuis, van 25 juli tot 9 augustus),
Blankenberge (Casino of Stadhuis, van 14 tot 30 augustus),
Nijvel (Waux-Hall, van 5 tot 20 september),
Aarlen (Rijksarchief, Parc des Expositions, in oktober) en
Namen (Bibliothèque Moretus Plantin, van 15 januari tot 13 februari 1988).

De wereld aan boeken

Van 21 mei t/m 27 augustus 1987 zal in de Universiteitsbibliotheek te Groningen, Broerstraat 4, ter gelegenheid van de opening van het nieuwe bibliotheekgebouw op 20 mei 1987, een tentoonstelling worden gehouden getiteld:

De wereld aan boeken: een keuze uit de collecties van de Groningse Universiteitsbibliotheek.

Naast boeken zullen hier o.m. ook een aantal handschriften en oude kaarten worden getoond.

Openingstijden: maandag-vrijdag 9-17 uur
zaterdag 10-16 uur (behalve tijdens de academische vacaties)

Maquette van Hoorn, anno 1650

Onlangs is een maquette van de stad Hoorn naar de situatie van 1650 gereedgekomen, waarbij de kaart van Joan Blaeu uit zijn stedenatlas *Toonneel der steden van de Vereenigde Nederlanden, met hare beschrijvinge* het uitgangspunt is geweest. Deze houten maquette (schaal ca 1:300, afmeting 5 x 6 m) is als een vrijwilligersproject gebouwd door Jack Buiten en zijn medewerkers.

Vanaf 31 mei 1987 is 'Klein Hoorn' met een klank- en lichtspel over de geschiedenis van de stad, permanent tentoongesteld in de pas gerestaureerde Noorderkerk aan het Kleine Noord te Hoorn. Openingstijden: mei t/m september van 12-17 uur (maandag en dinsdag gesloten).

Informatie: Stichting Stadsplan Hoorn 1650, Klipper 62, 1625 EL Hoorn, tel. 02290-31128.

Marijke Donkersloot-de Vrij

IMCoS 1987 annual symposium, dinner, map fair & exhibition

De International Map Collectors' Society (IMCoS) houdt in 1987 haar jaarlijkse symposium op 20 en 21 juni in Londen.

Zaterdag 20 juni:

9.45 u. Registratie (Science Museum, South Kensington, London SW7 2DD)

IMCoS Symposium "The sciences of the world of maps"

-Helen Wallis, Chairman's welcome & introduction

-Andrew David, Navigating the seas

-Yolande Hodson, Surveying the land

-James Smith, Measuring the earth

-Helen Wallis, Eyes in the heavens

Lunch op eigen gelegenheid

-Oswald Dilke, Roman surveying instruments

7.00 u. Diner in het imperial college, nabij het Science Museum

-After diner proceedings

w.o. aankondiging van de IMCoS-Tooley Award voor 1987

Zondag 21 juni:

10.30- Map fair and exhibition in het Forum hotel,

18.00 u. Cromwell Road, London SW7 4DN

Kosten: Symposium: 10 pp. (niet-leden 12)

Diner: 15pp. (excl. wijn)

Contactpersonen:

NL: Werner Loewenhardt, 020-223511

GB: Stephen Luck, (09) 44 1 486 9052 of:

(09) 44 1 769 5041 (antwoordapparaat)

Besprekingen

EDUARD VAN ERMEN, ERIK VAN MINGROOT, BART MINNEN, MICHEL VAN DER EYCKEN, **Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg**, Tielt, Lannoo; Weesp, Fibula-Van Dishoeck, 1985. ISBN 90-20961217-8

Het gebeurt niet vaak dat er een luxe boek wordt uitgegeven over de historische kartografie van Limburg. Voldoende reden er aandacht aan te besteden.

De uitgevers publiceerden in deze serie reeds Vlaanderen, Zeeland, het hertogdom Brabant en Holland. Nu was Limburg aan

de beurt. En daarmee werd natuurlijk niet het historisch meest overzichtelijke en uniforme deel van de Nederlanden gekozen. De auteurs blijken zich bewust van de specifieke moeilijkheden van het historisch onderzoek in de huidige Belgische en Nederlandse provincies Limburg. Welnu, juist op dit punt is alles misgegaan. De auteurs schrijven in hun inleiding dat zij 'de belangrijkste' archiefdepots, waar kaart- en prentmateriaal over Limburg bewaard wordt, hebben onderzocht. Ze geven toe Parijs en Luik niet aangedaan te hebben. Vergeten werden helaas de rijke verzamelingen van de Gemeentelijke Archiefdienst van Maastricht (waar ook de collectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap beheerd wordt) en de andere gemeentearchieven, de Kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, de voor de Zuidelijke Nederlanden zo belangrijke collecties te Wenen en Madrid en de kaartenverzameling van het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf. Het boek, zoals het er nu ligt, verraadt bladzijde na bladzijde de slechte aanpak. Een groot aantal belangrijke kaarten die in Limburgse en buitenlandse collecties berust komt in het boek gewoonweg niet ter sprake, terwijl anderzijds te veel wordt geput uit een beperkt aantal van dezelfde bronnen. In totaal telt het boek 77 afbeeldingen. Er staan vijf stadsplattegronden van Jacob van Deventer in, vijf van de zes originelen die het Rijksarchief in Limburg bezit (van Montfort hadden ze al een plaatje. De stadsplattegrond van Roermond berust in de Koninklijke Bibliotheek van Madrid, en die behoort tot de 'vergeten' collecties).

Remacle le Loup, die het werk 'Les Délices du païs de Liège' van De Saumery illustreerde, was goed voor maar liefst 7 illustraties. Net alsof er geen andere prenten zijn ... Waarom 10 kaarten van Cornelis Lowis, en niet één van bijvoorbeeld Johan Josef Smabers? Ook Blaeu werd weer eens uitvoerig van stal gehaald met 10 afbeeldingen, hetgeen eerder getuigt van intellectuele luiheid dan van originaliteit en research. De aldus uitgevoerde keuze van de afbeeldingen kan de niet-ingewijde leek in de waan brengen dat in het Limburgse alleen Van Deventer, Lowis en wat Amsterdamse atlasmakers kaarten hebben getekend (landmeters komen in het boek overigens helemaal niet aan bod). De keuze gaat voorbij aan wat er zich werkelijk op kartografisch gebied heeft afgespeeld.

De blaam treft alle auteurs. Allen hebben de selectie van de kaarten onder ogen gehad, aangezien ze er naar verwijzen en er hun voorbeelden uit putten. Wie hoog opgeeft over 'heuristiek' (p. 62) moet ook in staat zijn zijn theorieën praktisch toe te passen.

De vijf hoofdstukken van het boek zijn door vier verschillende auteurs geschreven. De eerste twee hoofdstukken behandelen de geschiedenis van het gebied dat van Koning Willem I de naam Limburg kreeg. Of de niet-ingewijde leek het allemaal gemakkelijk kan volgen waag ik te betwijfelen. In de bibliografie mis ik overigens de 'Historische Atlas van Limburg'. Het vierde hoofdstuk behandelt op boeiende wijze de geologische en landschappelijke geschiedenis van het gebied, terwijl het vijfde hoofdstuk enige infrastructurele aspecten bespreekt. Deze hoofdstukken hebben zeker hun plaats in een dergelijk boek. Uitermate slecht vond ik het derde hoofdstuk, 'Kijken naar oude kaarten', door E. van Mingroot, die in een algemen theoretische verhandeling een volledig kunstmatige indeling van kaarten en prenten te berde brengt, geheel aan de fantasie van de auteur ontsproten, waarin volstrekt geen rekening gehouden wordt met het verschil tussen kaarten en prenten, en met het archivalistische herkomstbeginsel. Wie een manuscriptkaart betitelt als een 'ongedrukt gebleven kaart', die men 'in de grote archieven' vindt, weet overduidelijk niet wat een archief is, c.q. een kaart van archivalische herkomst.

In plaats van deze waardeloze bijdrage ware het beter geweest een geschiedenis van de kartografie van Limburg op te nemen, die de lezer hier node mist. In dit boek, dat zichzelf in de ondertitel aanprijst als een 'historisch kartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg', hebben de auteurs het klaargespeeld de belangrijkste kaarten gewoonweg te vergeten! Ferraris, Tranchot en de Franse militaire geografen blijven onbesproken, en de lezer krijgt geen kaart van hen te zien. Ook over de totstandkoming van het kadaster, nota bene het belangrijkste kartografische project van de 19e eeuw, van primair be-

lang voor ieder historisch-geografisch onderzoek, wordt men geen woord gerept! Overigens is ook de hoofdtitel 'Limburg in kaart en prent' onjuist, aangezien in het boek niet één prent voorkomt en er slechts kaarten in staan, althans volgens de terminologie van de auteurs. Een prent of een aquarel een 'illustratieve kaart' of een 'decoratieve kaart' noemen gaat mij te ver.

Het boek heeft samenvattingen in het Duits en in het Engels. Waarom er geen samenvatting in het Frans is, blijft mij een raadsel. Hebben de uitgevers misschien José Happart willen plagen?

Voor een boek van deze kwaliteit (en deze prijs!) zou de technische uitvoering op zijn minst goed moeten zijn. Met name de zwart-wit afbeeldingen zijn niet zo best, grijsig, flets en soms zelfs onscherp.

De auteurs hebben niet de moeite genomen te informeren naar de gebruikelijke afkorting van het Rijksarchief in Limburg te Maastricht (RAL, en niet RAM). Het Nederlandse archiefwezen kent namelijk rijksarchieven in de provincie, het Belgische archiefwezen kent rijksarchieven in de hoofdplaats van de provincie. Het Rijksarchief in Limburg heeft bovendien geen 'fonds Kaarten en Plannen' (KB), maar een kaartencollectie. Slordig. De laatste opmerking typeert in feite het gehele boek.

Régis de La Haye

De wereld volgens Blaeu. Blaeu's wereldkaart op groot formaat uit 1646, onder red. van F. Wieringa. Rotterdam, Maritiem Museum 'Prins Hendrik', 1986, f 12,95.

Dit mooie boekje van ruim 60 pagina's met meer dan 100 afbeeldingen is uitgegeven ter gelegenheid van een gelijknamige tentoonstelling in het nieuwe museumgebouw. Twee dingen vallen bij het doorkijken van het boek meteen op. Blijkbaar is het gericht op een groot publiek, gezien het feit dat het taalgebruik ook voor degenen die zich niet dagelijks met oude kaarten bezig houden heel begrijpelijk is. Het tweede is de veelzijdige aanpak. De kaart wordt vanuit diverse aspecten benaderd: de verwerving, de materiële toestand, de geografische inhoud, de projectiemethode en de afbeeldingen en teksten op de rand van de kaart. Op de tentoonstelling wordt de kaart, of beter gezegd, het kartografisch oeuvre van Willem Jansz. en Joan Blaeu, bovendien nog in zijn economisch-historische context geplaatst: de ontwikkeling van de handel in de Republiek der Verenigde Nederlanden, de grote ontdekkingsreizen, de activiteiten van de VOC, de Amsterdamse drukkers-uitgevers enzovoort. Niet alleen wordt dit gedaan met behulp van de geëxposeerde stukken en de bijbehorende toelichtingen, maar ook door een band-diaproductie, die in een bestek van 15 minuten de lijn in en de achtergrond van de tentoonstelling duidelijk maakt.

Prof. dr. Günter Schilder spreekt in het begin van zijn inaugurele rede (Plaatsbepaling; de oude kaart in zijn verscheidenheid van toepassingen. Amsterdam, 1982) over de kaart als cultuurspiegel. De kaart geeft een beeld van de cultuurgeschiedenis van een periode; de integratie van de kartografie in de cultuurgeschiedenis moet het belangrijkste aspect zijn van het historisch-kartografisch onderzoek. Vanuit dit gezichtspunt heeft men in het Maritiem Museum zowel boek als tentoonstelling aangepakt. Gewezen wordt bijvoorbeeld op het encyclopedisch karakter van Blaeu's wereldkaart: geografische, volkenkundige, historische en natuurhistorische kennis wordt erop bijeengebracht. Het aardige is, dat de lezer en de tentoonstellingsbezoeker niet alleen geconfronteerd worden met de cultuurgeschiedenis van de zeventiende eeuw, maar evenzeer met die van onze eigen tijd. Zo belicht mevrouw E. Bos-Rietdijk in de inleiding van het boek het verzamelbeleid van het museum. Het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' verzamelt kaarten zowel omdat deze als hulpmiddel bij de navigatie gediend hebben, als omdat ze bronnen van kennis voor de maritieme geschiedenis zijn. Daarom was het voor dit museum uiterst belangrijk om van de wand-wereldkaart van Blaeu niet alleen de oudst bekende editie, die van 1619, te hebben, maar ook omdat daarnaast de

veronderstelde tweede uitgave van 1646 te verwerven. Vergelijking van deze beide kaarten geeft inzicht in de vermeerdering van de geografische kennis in de eerste helft van de zeventiende eeuw, dankzij de vele, al dan niet als zodanig bedoelde, ontdekkingsreizen, waarvan de resultaten op de tweede kaart zijn terug te vinden.

Mevrouw F. Wieringa behandelt, min of meer in de vorm van een gesprek met restaurator Paul Richel, de restauratie van de kaart van 1646, die als wandkaart in de loop van de eeuwen heel wat schade heeft opgelopen. Niet alleen geeft dit artikel inzicht in de hulpmiddelen die de restaurator tot zijn beschikking heeft, een uiteenzetting die met een groot aantal illustraties verduidelijkt wordt, maar ook de vraag hoever conservator en restaurator in deze tijd willen gaan bij het terugbrengen van een historisch document in de oorspronkelijke toestand wordt aan de orde gesteld.

Vervolgens gaat mev. Wieringa in twee korte hoofdstukken in op de achtergronden van de vervaardiging van de kaarten van 1619 en 1646 en op de geografische inhoud ervan. De kaart van 1619 werd uitgegeven kort na de zeereis van Schouten en Le Maire rond de zuidpunt van Zuid-Amerika, die van 1646 na de ontdekkingsreizen van Abel Tasman en Maarten Gerritsz. de Vries in het Verre Oosten. Laatstgenoemde reizen zouden voor Joan Blaeu zelfs aanleiding geweest zijn om de koperplaten van de kaart die zijn vader in 1619 had uitgegeven nog eens bij te werken, om zodoende snel de nieuwe ontdekkingen van De Vries en Tasman wereldkundig te maken. Deze bewerking roept wel enkele vragen op die in het boek naar mijn mening niet beantwoord worden. Was er bijvoorbeeld in ruim een kwarteeuw niet eerder een aanleiding voor Blaeu geweest om een bijgewerkte versie van de kaart op de markt te brengen? Wat ik wel enigszins mis in het hele verhaal is, dat hoewel de beide genoemde kaarten met diverse toestanden en gebeurtenissen in de zeventiende eeuw in verband worden gebracht, verzuimd is ze te plaatsen in het kader van de totale produktie van wandwereldkaarten van de Blaeu's en eventueel van de andere Nederlandse kaartuitgevers van die tijd, zoals Hondius, Van de Keere en Visscher. Na de publikatie van Welu en Schilder was het toch mogelijk geweest hierover iets naar voren te brengen? De Blaeu's gaven verscheidenen wandwereldkaarten uit, bijvoorbeeld in 1605, 1606, 1616, 1648 en nog enkele niet precies dateerbare kaarten daartussen. Sommige zijn vervaardigd in Mercatorprojectie, andere in de voor de kaarten van 1619 en 1646 toegepaste equatoriaal stereografische projectie - mevrouw I. van Klink wijdt daaraan een interessant hoofdstuk - waarbij de wereld wordt afgebeeld in twee aan elkaar rakende cirkelvormige kaartdelen. Bij de bespreking van de afbeeldingen in de rand van de kaart van 1646 wordt geprobeerd verband te leggen met het bijwerk van eerder verschenen wandwereldkaarten van Blaeu. Ook wordt de tekst bij deze kaart getoetst aan de teksten bij oudere wereldkaarten die Blaeu uitgaf (Dit gebeurt nog iets uitvoeriger in de inleiding bij de afzonderlijk verkrijgbare vertaling van de tekst onder de kaart van 1646 door C.L. Heesakkers). In dit verband was het nuttig geweest de door de Blaeu's vervaardigde wereldkaarten eens op een rijtje te zetten, op de onderlinge verbanden te wijzen en te proberen voor de verschillen in toegepaste projectiemethoden en uitvoering een verklaring te geven. Dan was het belang van de kaart van 1646 - dat ik overigens zeker niet wil betwisten - die de laatste ontdekkingen in Oost-Azië en Australië wereldkundig maakte, voor de lezer ook enigszins gerelativeerd, want al in 1648 gaf Blaeu een nieuwe wereldkaart uit, waarop de geografische kennis van Australië andermaal belangrijk uitgebreid is. Maar misschien gaat dit wat te ver voor het publiek dat men met deze uitgave probeert te bereiken. Voor wat er wel in staat verdienen de samenstellers alle lof. Mijns inziens biedt hij niet alleen aan hen die zich al meer in de geschiedenis van de kartografie hebben verdiept interessante informatie, maar zal het ook bij een groter publiek belangstelling wekken voor oude kaarten en wat daarmee verband houdt. Daarom voor een eventuele volgende uitgave van deze aard toch nog een wens: een beknopte literatuurlijst voor hen die er wat meer van willen weten.

Piet Ratsma

B.M.J. SPEET (tekst) en TH. ROTHFUSZ, Historische stedenatlas van Nederland, Afl. 4, Kampen (onder redactie van G. van Herwijnen, C. van de Kieft, J.C. Visser en J.G. Wegner). Delft: Delftse Universitaire Pers 1986, 39 pp. afb., kaarten en 2 losse kaarten, f 42,-.

Over de vroegste geschiedenis van Kampen is veel geschreven maar weinig met zekerheid bekend. Als Kampen in 1227 voor het eerst schriftelijk vermeld wordt dan is er nog slechts sprake van een viswater bij Kampen, waarop het kapittel van St. Walburg te Zutphen aanspraak maakte en dat - a contrario redeneerend - in Salland lag.

Negen jaar later blijkt er een parochiekerk te zijn en heet de pastoor Ismahel. In 1248 krijgt de plaats Ommen dezelfde stadsrechten als Deventer, Zwolle en Kampen. Vóór 1248 moet Kampen dus stad geworden zijn. Een stadsrechtprivilege is echter niet overgeleverd.

De oudste originele privileges, thans nog bewaard in het stadsarchief van Kampen, dateren van 1251 en werden door Abel koning der Denen verleend aan de Ommelandvaarders. Op grond van het feit dat deze beide privileges thans in het gemeentearchief van Kampen berusten, neemt drs. Speet aan dat onder de Ommelandvaarders zich in 1251 ook lieden uit Kampen zouden bevinden. Ik acht dat echter allerminst zeker, aangezien van beide privileges in 1320 een afschrift gemaakt werd door de gardianen van Lund en van Trelleborg. Deze afschriften bevinden zich respectievelijk in het stadsarchief van Utrecht en Kampen. Als de originelen in 1320 in Kampen (of in Utrecht) zouden zijn geweest, dan was er weinig noodzaak om de afschriften te laten vervaardigen door geestelijken uit Scandinavië en die vervolgens op dezelfde plaats achter te laten. In 1320 waren er in (de omgeving van) Kampen beslist wel instanties voor het betrouwbaar afschrijven van oorkonden. Zelfs de afschriften, die de gardiaan van de minderbroeders in Kampen in 1376 van beide privileges maakte, bewijzen nog niet dat toen de charters al in Kampen waren. Sterker nog: uit het feit dat een 16e eeuwse afschrift van het eerste van beide privileges thans aanwezig is in het rijksarchief in Kopenhagen, zou je mogen veronderstellen dat dat origineel in de 16e eeuw nog in Denemarken verbleef.

Hoe dan ook, in 1441 werd Kampen als officieel lid opgenomen in het Hanze verbond. De voorrechten die de Hanze in de Oostzee geldend kon maken, waren toen van die aard, dat aangenomen mag worden dat Kampen aan de privileges van 1251 geen belang meer behoefde te hechten. Dat houdt mijns inziens in dat de beide charters vóór 1441 al in Kampen geweest moeten zijn.

Is het dus onzeker of Kamper kooplieden al in 1251 op de Oostzee voeren, absolute zekerheid krijgen we in 1285 wanneer de koning van Zweden een geschil beslecht waarbij Kampen betrokken is. In het zelfde jaar duiken Kamper kooplieden ook op in Engeland en in 1295 treffen we deze varende lieden aan in Frankrijk.

Al deze economische activiteiten hebben het kaartbeeld van Kampen bepaald. De bewoning heeft zich vanouds over een grote afstand langs de IJsseldijk uitgetrekt en werd in noordwestelijke richting uitgebreid, waarbij gebruik gemaakt werd van de pre-stedelijke ontginningsstructuur. Speet maakt voor die pre-stedelijke ontwikkeling geen keuze. Hij acht ontginning hetzij door Hollanders en West-Friezen, hetzij door Grafhorsters en IJsselmuidenaars niet onmogelijk, maar wijst tegelijk op de onregelmatige verkavelingsstructuur.

Aan de hand van het kaartbeeld worden diverse theorieën over middeleeuwse stadsuitbreidingen voor onmogelijk verklaard. Drs. Speet stelt dan ook 'dat, wil men inzicht krijgen in de ruimtelijke ontwikkeling van Kampen in de middeleeuwen, men zeer intensief gebruik zal moeten maken van stadsplattegronden'.

Hij doet dat dan ook in de Stedenatlas en concludeert uit gebroken rooilijnen, een cesuur in de stadsmuur, een oude straatnaam en een knik in het verkavelingspatroon, dat vanouds de noordgrens van de stad bij de Botervatsteeg heeft gelegen. Speet maakt niet alleen gebruik van kartografische gegevens, ook archiefbronnen en archeologische informatie betreft hij in zijn boeiend verhaal. Zo zien we omstreeks 1324 de Burgel ge-

graven en/of uitgediept worden en een stadsmuur aangelegd worden langs deze stadsgracht.

Nog diezelfde eeuw vermeldt Speet stadsuitbreidingen rond de latere Buitenkerk en tussen de Oudestraat en de Voorstraat (vroeger Achter de Nieuwe Muren en nóg vroeger Waterstraat geheten) en in de Hagen.

Het probleem van de stadsmuur langs de IJssel lost hij bij gebrek aan archeologische gegevens slechts gedeeltelijk op. Inmiddels hebben de steden Kampen en Zwolle een stadsarcheoloog aangetrokken, zodat we hoop mogen hebben voor de toekomst.

De Hagen is nooit ommuurd geweest en werd omstreeks 1580 opgeofferd aan de aanleg van nieuwe vestingwerken. (Aldus op pag. 25. Of was het in 1673, zoals op pag. 19 staat?). Verder stroomafwaarts breidde Kampen zich niet uit omdat daar het dorp Brunnepe al lag, wat een afzonderlijke gemeenschap was, echter binnen de stadsjurisdictie van Kampen. Op grond van de naam van Brunnepe veel ouder moeten zijn dan Kampen. Brun Apa betekent bruin water, veenstroompje. Toch ontwikkelde Kampen zich ver stroomopwaarts boven Brunnepe, zodanig, dat de parochiekerk voor Kampen en Brunnepe kort vóór 1200 in Kampen werd gesticht.

Dat Kampen zich niet aansloot bij het bestaande Brunnepe intrigeert de tekstauteur en niet alleen hem.

De Hagen was niet de laatste stadsuitbreiding van Kampen. Het gebied aan de overkant van de Burgel werd eerst tot de de Groenestraat en vervolgens tot de huidige Ebbingestraat in gebruik genomen, mogelijk al in de 14e eeuw. Pas in 1462 werd besloten dit gebied ook binnen de muren te brengen. Deze operatie duurde tot ongeveer 1500. Omdat de groei van Kampen in die periode stagneerde behield de Nieuwstad tot ver in de vorige eeuw een landelijk karakter.

In de loop van de 15e eeuw werd de IJssel moeilijker bevaarbaar. Doordat de schepen bovendien groter werden en daardoor meer diepgang kregen, werd Kampen voor de internationale zeehandel moeilijk toegankelijk. De achteruitgang van Kampen werd versneld door de opkomst van de Hollandse en Zeeuwse steden. De neergaande ontwikkelingen van Kampen na pakweg 1475 worden door Speet beschreven in de laatste twee hoofdstukken.

Deze ontwikkelingen hebben geen opmerkelijke veranderingen meer in het kaartbeeld gegeven, met uitzondering dan van de aanleg van vestingwerken in de periode 1580/84 en opnieuw na 1672, waaraan o.a. de Hagen werd opgeofferd.

Speet behandelt in de verschillende hoofdstukken de plaats en ontwikkeling van de openbare en kerkelijke gebouwen. In een bijlage geeft hij van deze opmerkelijke bouwwerken een overzicht, gerelateerd aan een losse overzichtskaart (schaal 1:2.500). Dit overzicht is ten aanzien van de liefdadigheidsinstellingen inmiddels achterhaald door een artikel van de stadsarchivaris van Kampen, drs. J. Grooten in de *Kamper Almanak* 1986/87 over de Armenzorg te Kampen tot het einde van de 16e eeuw (pp. 157-218).

Het boek is rijk geïllustreerd met afbeeldingen van prenten en kaarten in de tekst en wordt afgesloten met reproducties van de topografische en militaire kaart uit 1859, blad 21 en de plattegrond van Jacob van Deventer op schaal ca. 1:5.000 en met drie door de heer Rothfusz getekende kaarten. Behalve de genoemde overzichtskaart is ook los een transparant kadastraal minuutplan van 1818 (schaal 1:5.000) toegevoegd.

Het geheel wordt voorafgegaan door een inleiding van de redactie en een voorwoord van drs. Speet.

Het formaat (30 x 42 cm) is bepaald door de kaarten. Het boek past dan ook in geen enkele boekenkast, tenzij liggend.

Een schitterend boek, letterlijk en figuurlijk van groot formaat.

Caspar van Heel.

GÜNTER SCHILDER, Monumenta Cartographica Neerlandica, I. Alphen aan den Rijn, Canaletto, 1986. (1) Tekst-deel, 170 blz., met 111 afb. 40,0 x 28,5 cm. (2) Facsimilé's, 50 bladen. 56,0 x 40,0 cm, oblong. ISBN 9064 69 561 X. f 275,—.

Om een goed beeld te krijgen van de betekenis van de facsimile-reeks, waarvan de hier besproken uitgave het eerste deel vormt, is het goed zich te herinneren, dat deze reeks in feite de voortzetting vormt van een taak die Prof. Schilder reeds veel eerder heeft ondernomen. In de periode 1977-1981 publiceerde Schilder, met als uitgever Nico Israël, in totaal een zestal belangrijke en zeldzame wereldkaarten, vergezeld van uitgebreide historisch-kartografische monografiën. Na enkele jaren onderbreking neemt hij thans deze draad weer op met de publicatie van een nieuwe reeks facsimile's, ditmaal onder de titel *Monumenta Cartographica Neerlandica*. Als uitgever van deze nieuwe reeks treedt thans op de uitgeverij Canaletto te Alphen aan den Rijn.

In dit eerste deel staat een drietal uiterst belangrijke kaarten van de Zeventien Nederlandse Provinciën centraal, die hier alle voor het eerst in facsimile worden gereproduceerd. De eerste hiervan is de wandkaart van Gerard de Jode van 1566 in 6 bladen, waarvan slechts twee exemplaren bekend zijn, t.w. een gekleurd exemplaar in de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel en een ongekleurd exemplaar in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Het Parijse exemplaar werd op ware grootte gereproduceerd.

Het tweede kartografische monument is de grote wandkaart der Zeven Provinciën door Willem Jansz. Blaeu in zes bladen, van welks eerste editie (1608) tot nu toe geen enkel exemplaar bekend is. Wieder kende slechts een veel latere druk van 1658. Schilder ontdekte in 1974 een gekleurd exemplaar van een druk uit 1622 in de Bibliothèque Nationale en in 1983 een ongekleurd exemplaar in het Geographisches Institut der Universität van Göttingen. Bij nader onderzoek bleek dit een ongewijzigde herdruk te zijn van de editie-1608. De kaart werd, voor wat de zes kaartbladen betreft, van het Göttinger exemplaar gereproduceerd, terwijl voor de omringende ruiterfiguren, stadsgezichten en (Franse) tekst het Parijse exemplaar model stond. De derde grote kaart is die van Claes Jansz. Visscher van 1636, die teruggaat op de wandkaart van Van Deutecum uit 1594. Van de negen bladen van deze eerste druk zijn er tot nu toe slechts drie (en dan nog verspreid) teruggevonden. Het door Schilder gereproduceerde exemplaar van de editie-1636 is in twee exemplaren bekend, t.w. één alweer in de Bibliothèque Nationale (die goed voorzien schijnt te zijn), terwijl het andere door Schilder in 1978 in het slot Skokloster (Zweden) werd ontdekt, jammer genoeg in deerniswekkende staat. Het Parijse exemplaar, dat voortreffelijk bewaard bleef, werd gereproduceerd.

Het is deze kaart die men aantreft op Vermeers schilderij 'De schilder in zijn atelier' (Wenen, Kunsthistorisches Museum).

Zijn deze drie facsimile's op zichzelf reeds indrukwekkend genoeg, in de begeleidende monografie biedt Schilder een grote rijkdom aan historisch-kartografisch informatie, niet slechts over deze drie kaarten, hun voorgangers en de erna volgende en afgeleide edities, doch tevens over het gehele corpus der zestiende- en zeventiende-eeuwse wandkaarten van de Zeventien Provinciën, dat merkwaardige kartografische fenomeen, dat zich met zo grote hardnekkigheid handhaafde, ook toen de beide landen door de politieke en militaire ontwikkelingen reeds lang uit elkaar waren gedreven. Schilder geeft een prachtige catalogus van dit kaarttype, die liefst 14 wandkaarten omvat, van 1566 tot 1693 toe! Van vele ervan zijn afbeeldingen in de tekst opgenomen.

Wanneer men daarbij nog voegt het inleidende hoofdstuk over de graveursfamilie Van Deutecum, die bij de vroege edities van deze kaarten zulk een belangrijke rol hebben gespeeld, dan is wel duidelijk met welk een belangrijke publicatie inzake deze tot nu toe weinig bekende kaarten (Fockema Andreae en Van 't Hoff wijdden er destijds slechts vijf regels aan!) wij hier te doen hebben.

Het komt vaker voor dat over een bepaald onderwerp lange tijd niets verschijnt, en dan plotseling enkele belangrijke publikaties vrijwel gelijktijdig. Zojuist is Van der Heijdens lang verwachte boek over de kaarten der Zeventien Provinciën verschenen, waardoor we thans over dit onderwerp door beide auteurs met één slag voortreffelijk zijn geïnformeerd.

De repro-technische uitvoering der facsimile's door Canaletto

bezit de van hen bekende hoge kwaliteit. Bij de illustraties in het boek zijn zij kennelijk afhankelijk geweest van de aard van het te reproduceren materiaal. Daar waar lijnopnamen konden worden gemaakt is het beeld ronduit prachtig, waar gerasterd moest worden is gestreefd naar een zo groot mogelijke scherpte; bij niet te sterke verkleining bleef de leesbaarheid, zelfs van kleinschrift, meestal gehandhaafd.

Zowel de facsimile-portefeuille als de band van de begeleidende monografie zijn mooi en degelijk uitgevoerd.

Vermeld zij nog dat de tekst integraal in het Nederlands en het Engels is gedrukt, hetgeen de internationale verspreiding ongetwijfeld zal bevorderen.

A.H. Sijmons

H.A.M. VAN DER HEIJDEN, *The oldest maps of the Netherlands. An illustrated and annotated cartobibliography of the 16th century maps of the XVII Provinces.* Utrecht, HES Publishers, 1987 (HES Studies in the history of cartography and scientific instruments, ed. Peter van der Krogt. Vol. II) 230 blz. ill., 25 × 17 cm f 95, — ISBN 90 6194 224 1.

Iedere historicus is vertrouwd met het verschijnsel geopolitieke verandering. Hij gebruikt er een 'historische atlas' voor om zich de staatkundige, en andere, veranderingen in de loop der tijden te visualiseren. Hoe zag de politieke kaart van Afrika er in 1945 of 1985 uit?, of, om dichter bij huis te blijven: hoe lag de Nederlandse Republiek er in 1648 bij? Wat wij thans het Koninkrijk der Nederlanden in Europa noemen, is een betrekkelijk willekeurig — en ongetwijfeld voorlopig — stelsel in een langdurig proces van staatsvorming. Langzaam ontstaan uit het grafelijk streven naar autonomie en uit het centralistische streven der Bourgondiërs en Habsburgers werd in 1543/1548 een formatie vastgesteld, de Bourgondische Kreits, die men de XVII Nederlanden is gaan noemen (vgl. F. Doeleman, 'Oude en nieuwe problemen om de zeventien Nederlanden' *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 39 (1971) 273-287.) Hoe heterogeen en hoe wankel dat papieren dictaat is geweest, bleek binnen een paar decennia. Een cultureel-staatkundige realiteit zijn die XVII Nederlanden nimmer geweest. Een mythe, zo men wil een ideaal, zijn ze hier en daar nog wel gebleven. De Leo Belgicus, waarmee de kaarthistoricus vertrouwd is, kan tot de uitvloeisels daarvan gerekend worden.

Van der Heijden heeft het historische kaartbeeld van de XVII Nederlanden tot onderwerp gekozen. Er is natuurlijk niets tegen zich af te vragen wanneer die XVII Nederlanden als zodanig in kaart verschijnen, mits men zich er voor hoedt anachronismen te begaan. Er kunnen per definitie geen kaarten van de kunstmatig gevormde XVII Nederlanden hebben bestaan vóór 1543, tenzij er voordien een aantoonbaar ideaal van die politieke entiteit heeft geleefd. Quod non.

De auteur heeft echter toch gezocht naar afbeeldingen van die Nederlanden vóór 1543. De oogst is schraal en, wat mij betreft, non-existent. Zowel wat de manuscriptkaarten uit de 15e eeuw aangaat als ten aanzien van de gedrukte kaarten uit de late 15e en vroege 16e eeuw (12-20) geldt: hier en daar is wel iets te kennen van die latere Nederlanden, maar dat is historisch irrelevant — alsof men de Verenigde Staten vindt op een kaart van de 17e eeuw. Dat ontbreken mag men ook niet toeschrijven aan ontoereikende technische middelen. Het is dus niet te wijten aan lokaal anti-chauvinisme als ik de kaart van de Oostersche Zee door Jan van Hoirne (1526) waarvan het fragment te Groningen wordt bewaard, buiten de serie vind vallen (Van der Heijdens kaartcatalogus Map 1).

Voor het overige heb ik genoten van de vindingrijkheid en vasthoudendheid waarmee de schrijver zijn Europa, ja de wereld omspannend onderzoek heeft uitgevoerd, en van de heldere beknoptheid waarmee hij de resultaten bekend maakt (1-100). Diverse nieuwe vondsten heeft Van der Heijden aan het licht gebracht, waaronder de Italiaanse kaart van 'Gallia Belgica', toegeschreven aan Paolo Forlani, in eerste staat uit 1560/65

(Vaticaanse Bibliotheek), speciale vermelding verdient. Zijn kritiek op misvattingen van Tooley en Keuning is overtuigend.

Juist in Italië heeft het kaartbeeld dat Mercator en Van Deventer van de Nederlanden verschaften tot navolging geïnspireerd, zoals de synoptische tabel van de provinciekaarten van Vlaanderen, Brabant, Holland, Gelre en de Noordelijke provincies laat zien (33-34). In de Van Deventer-traditie (niet zonder een speculatief element) speelt Hieronymus de Cock een interessante rol (54-61). Afzonderlijke aandacht wordt besteed aan verschillende kenmerken van de opgenomen kaarten, zoals oriëntatie en compositie, technieken, cartouches. Zacharias Heyns en Philips Galle worden apart besproken (74 en 80) evenals de kaarten in Emanuel van Meterens grote geschiedwerk van zijn tijd (76), waaraan Van der Heijden trouwens een veel uitvoeriger studie wijdde in *Quaerendo* XVI:1 (1986) 3-29. Het beschouwende eerste gedeelte van het boek wordt afgesloten met een paragraaf over de typologie van de kaarten der XVII Nederlanden (92-95).

Het tweede deel bevat de in de ondertitel aangekondigde cartobibliografie, welke 50 kaarten omvat. Dat getal moeten we niet letterlijk nemen. Om te beginnen staan er een paar kaarten in waarvan geen exemplaren bekend zijn, zoals die van Jacob van Deventer en Arnout Nicolai (Maps 3-5), van Frans Hogenberg (Maps 16 en 17) of die van Philips Galle waarvan pas in de tweede staat, uit 1605 en 1606 (resp. Maps 22 en 32) overgeleverd zijn. Hetzelfde geldt voor een kaart van Jodocus Hondius sr. (Map 38). Verder is in deze serie de genoemde kaart van Jan van Hoirne opgenomen die er m.i. niet toe behoort. Bovendien is er een manuscriptkaart vermeld, van Christiaan s'Grooten (Map 13), merkwaardigerwijs de enige handschriftkaart! Zou dat dan toch niet kunnen betekenen dat die kaarten van de XVII Nederlanden niet zozeer een praktisch-politiek als wel een esthetisch doel — en misschien tegelijkertijd een ideaal — dienden?

Natuurlijk blijft de intrigerende vraag over: wanneer er kaarten van de (opstandige) Noordelijke Nederlanden op de markt gaan verschijnen, en waarom die kaarten van de XVII Nederlanden tot ver in de 17e eeuw geproduceerd bleven worden. Het is niet verbazingwekkend dat juist in de periode van politieke consolidatie, tijdens het Bestand in de zgn. Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje, de eerste kaart van de Zeven Provinciën verscheen (van Petrus Kaerius in 1615). Het blijven verschijnen van de Leo Belgicus-kaarten óók toe te schrijven aan een gegroeid nationaliteitsbesef — zoals de auteur doet in een artikel in *Spiegel Historiae* XXI:12 (1986) 547-555 — lijkt me ver gezocht, maar dat valt buiten het kader van dit boek.

Ongetwijfeld heeft Van der Heijden een belangwekkende en stimulerende bijdrage geleverd tot de kaart-bibliografie van de 16e eeuw. Uitgever en serie-editor verdienen een compliment voor de uitvoering van dit boek, al betreurt een lezer het toch altijd weer als een kaart zo verkleind moet worden dat de teksten onleesbaar worden.

A.H. Huussen jr.

VRAAG EN AANBOD

Oude landkaarten en boeken van Oost-Friesland en stadsgezichten van Emden gevraagd.

Heinz Halbeisen, Kinzigstr. 6, 3300 Braunschweig/BRD

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. J.W.H. Werner, Universiteitsbibliotheek, Postbus 19185 1000 GD Amsterdam.

ALPERS, Svetlana, The mapping impulse in Dutch art. In: *Art and cartography* (zie deze lijst) blz. 51-96.

—Art and cartography, six historical essays; ed. by David Woodward. Chicago and London: The University of Chicago press, 1987. 249 blz., ill. in kl. en z/w. (The Kenneth Nebenzahl Jr., lectures in the history of cartography). ISBN 0-226-90722-8.

COLOM, J.A., De vijerighe Colom, verthoonende de 17 Nederlandsche Provincien; met inleiding door Wil. M. Groothuis. Groningen: Uitgeverij Noorderboek, 1987. Facs. atlas, (9) + 50 blz., ill. ISBN 90-6950-018-3. f 29,90.

DANCKAERT, Lisette, La carte topographique de la Belgique, par Philippe Vandermaelen. In: *Imago et mensura mundi* (zie deze lijst) blz. 171-176.

DEBERGH, Minako, Deux grandes cartes murales hollandaises du XVIIe siècle. In: *Imago et mensura mundi* (zie deze lijst) blz. 191-203.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, Een buitenplaats met grote geometrische tuin te Odijk op 18e eeuwse kaarten: een droom die geen werkelijkheid werd? In: *Tussen Rijn en Lek. Tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek* 22/1 (mrt. 1987) blz. 21-23.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, De wereld volgens Blaeu. In: *Zuid-Holland, Magazine over de provincie Zuid-Holland* 3/6 (1987) blz. 73-78.

Een bespreking van de tentoonstelling in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' te Rotterdam.

HAMELEERS, Marc, West-Friesland in oude kaarten. Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1987. 144 blz., ill. ISBN 90-71123-05-7. f 69,50.

HARLEY, J. Brian, The iconology of early maps. In: *Imago et mensura mundi* (zie deze lijst) blz. 29-38.

HEYDEN, H.A.M. van der, De oudste kaarten van Nederland en de opkomst van het nationaliteitsbesef. In: *Spiegel Historiael* 21/12 (1986) blz. 547-556.

HIENSCH, B., Een 'nieuwe' kaart van Mynden en de 2 Loosdrecht. In: *Tijdschrift van de Historische Kring Loosdrecht* 14/61 (1987) blz. 5-11.

De auteur beschrijft een tot dusver onbekende (tweede) staat van de kaart, uitgegeven bij N. Visscher. Het middengedeelte van de nu bekende vier staten is zeer informatief o.m. vanwege de afgebeelde buitenplaatsen. Een facsimile-uitgave van de tweede staat is te koop (f 20,—) bij de Historische Kring Loosdrecht.

—Imago et mensura mundi: Atti del IX congresso internazionale di storia della cartografia (1981); a cura di Carla Clivio Marzoli con la collaborazione enciclopedia Italiana, 1985. 2 vols., 554 blz., ill. + index. (Acta encyclopaedica; 3*, 3**).

LINDEN-NIJDAM, Bep van der, De wereld in kaart gebracht. In: *Kunst & Antiek Revue, Magazine over kunst en antiek*, april/mei 1987, blz. 9-16.

Artikel naar aanleiding van de tentoonstelling 'De wereld in de 17e eeuw', gehouden in het Provinciaal Overijssels Museum te Zwolle van 19 augustus t/m 26 oktober (rond de kaarten uit de atlas van Nicolaes Visscher).

MIERLO, Th. van, De betekenis van historisch kaartmateriaal bij een onderzoek naar de stadsmuren van Kampen in de 14e en 15e eeuw. In: *Aanzet* 5/2 (mrt. 1987) blz. 45-60.

—Plattegrond van Delft na de brand van 1536, uitgegeven 450 jaar na de brand; met toelichting door Peter van der Krogt. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1986. f 7,50.

RENTENAAR, Rob, Danske stednavne på gamle nederlandske søkort. In: *Mange baeke små*. København: C.A. Reitzels Forlag, 1986.

Over Deense toponiemen op oude Nederlandse zeekaarten. Een Nederlands-talige bewerking wordt verwacht in CT.

SCHILDER, Günter, The cartographical relationships between Italy and the Low Countries in the sixteenth century. In: *Imago et mensura mundi* (zie deze lijst) blz. 265-277.

TAVERNE, E.R.M., Het getekende kaartbeeld als teken van stedelijke propaganda. Invloed van de landmeetkundige en kartografische praktijken in Italië op enkele Nederlandse stadsplattegronden uit het begin van de zeventiende eeuw. In: *Stad en land in de Renaissance. Acta colloquium Utrecht* 1984. Utrecht: Inst. voor alg. lit. wetenschap, 1984. Blz. 73-93.

VRIES, Dirk de, Atlases and maps from the library of Isaac Vossius (1618-1689). In: *Imago et mensura mundi* (zie deze lijst) blz. 335-352.

WELU, James A., The sources and development of cartographic ornamentation in the Netherlands. In: *Art and cartography* (zie deze lijst) blz. 147-173.

Varia Cartographica

Redactie uitbreiding

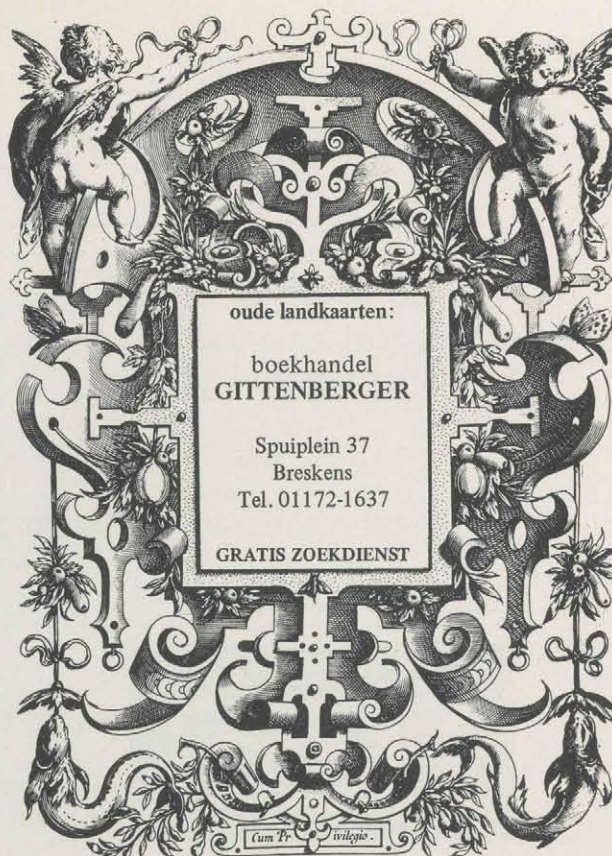
Ellen Fleurbaay, Hoofd van de historisch-topografische atlas van het Gemeente-archief van Amsterdam, is bereid gevonden zitting te nemen in de redactie van *Caert-Thresoor*.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N.L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 234476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius*. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - *The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher*. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - *The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere)*. Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - *Three World Maps by Nicolaes van Wassenae and François van den Hoeye of 1661, Willem Ianszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

ANTIQUARIAAT FORUM

Oude, zeldzame boeken. Atlassen.
Oude prenten en kaarten.

Catalogi op aanvraag — Gratis zoekdienst.

FORUM

Oudegracht 206
3511 NR Utrecht
Tel. 030 - 31 69 77

H&S

HES UITGEVERS B.V.

Postbus 129
3500 AC Utrecht.
Tel. 030 - 31 69 77

OLD GLOBES
IN THE NETHERLANDS
PETER VAN DER KROGT

HES

Leverbaar:

P.C.J. VAN DER KROGT.
Old Globes in the Netherlands.
A catalogue of terrestrial and
celestial globes made prior to 1850
and preserved in Dutch collections.
1984. Met 80 illustraties, waarvan
10 in kleur. Gebonden. 290 p.
f 78,—.

THE
OLDEST MAPS
OF THE NETHERLANDS
H.A.M. VAN DER HEIJDEN

HES

H.A.M. VAN DER HEIJDEN.
The oldest maps of the Netherlands.
An illustrated and annotated carto-
bibliography of the 16th century
maps of the XVII Provinces. 1987.
Gebonden. 232 p. Rijk geïllustreerd.
f 95,—.

MARCEL
DESTOMBES

Contributions sélectionnées à l'histoire de la Cartographie
et des Instruments Scientifiques
Selected Contributions to the History of Cartography
and Scientific Instruments

HES

MARCEL DESTOMBES
(1905-1983). Contributions
sélectionnées à l'histoire de la
cartographie et des instruments
scientifiques.
Selected contribution to the history
of cartography and scientific
instruments.
Red. G.G. Schilder, P.C.J. van der
Krogt en S.W.G. de Clercq. 1986.
Gebonden. ca 550 p. ca f 200,—.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus 1986-1987 gratis op aanvraag.